

THE CROATIAN MUSES IN LATIN (A TRILINGUAL ANTHOLOGY LATIN–ENGLISH–CROATIAN) – MUSAE CROATICAE LATINI SERMONIS (ANTHOLOGIA TRILINGUIS LATINO–ANGLICO–CROATICA) – HRVATSKE MUZE NA LATINSKOM (TROJEZICNA ANTOLOGIJA LATINSKO–ENGLESKO–HRVATSKA)

Ed. Vladimir Vratović, Zagreb, 1998, 312 l. (Most – The Bridge: A Journal of Croatian Literature, Special Editions).

Bene Sándornak, a horvát–magyar iktorkapcsolatok fáradhatatlan kompmberének jóvoltából jutott el hozzánk a horvát írószövetség reprezentatív, háromnyelvű antológiája, amely a 15–19. század horvátországi latinistáinak költészetéből ad ízelítőt. A változatos műfajú (epigramma, szatíra, elégia stb.) gyűjteményben a versek horvátul és angolul is olvashatók. Az angol fordítások a múlt lingua francájából a jelen lingua francájába ívelnek át, azt jelezve és jelképezve, hogy a nem világnyelveken alkotó nemzeteknek minden időben szüksége volt, van és lesz legalább egy olyan nyelvre, amelynek segítségével a világirodalom, a világkultúra szerves részévé válhatnak, nemzeti sajátosságaik feladása nélkül.

A latin nyelvű horvát múzákat ezúttal poliglott antológiában szárnyra bocsátó Vladimir Vratović bölcsen kikerüli a kelet-európaiság csapdáit: a kisebbségi érzéstől fűtött, sokszor tartalmatlan bizonygatást éppúgy, mint a hőzöngő dicsekvést. A horvátországi latin költészet történetét röviden áttekintő, angol és horvát nyelvű bevezető tanulmányában Vratović meggyőzően bizonyítja: „a horvát latinitás egyszerre nemzeti és nemzetközi.”

Hogy e kijelentés mennyire igaz, azt egy öt esztendővel a versválogatás megjelenése előtt készült zenei antológia anyaga is illusztrálja: a dubrovnikai Capella Ragusina együttes előadásában megszólaló *Antologija hrvatske rane glazbe* című CD. Ebben az összeállításban az *Annuntiamus caritatem* című, 1081-es keletkezésű koráltól egészen Ivan Lukačić tizenhetedik századi *Domine, quinque talentájáig* számos példát találunk arra, hogy a latin nyelvű énekek milyen természetesen illeszkedtek a horvát és az olasz vokális zenei anyagba.

A jelen válogatás a 15. században, az illír Šibenikben élt és alkotott Georgius Sissoreus (Juraj Šižgorić) verseivel kezdődik, akinek elégiáit a legkorábbi horvát nyelvű nyomtatott versgyűjteményként tartják számon. Várossíratója, az *Elégia Šibenik vesztéről*, egy számunkra fájdalmasan ismerős élményt, a török invázió pusztítását idézi.

A sorrendben második szerző nem más, mint Ivan Česmički, azaz Ianus (Janus, ahogyan mi írjuk, használjuk) Pannonius, akit horvát apa és magyar anya gyermekeként két nemzet tarthat – joggal – saját költőjének. Érdekes, hogy a mostani válo-

gátás anyaga – zömében epigrammák, csupán egyetlen hosszabb vers, a *Midőn beteg volt a táborban* – szinte teljességgel különbözik a Makkai Adám szerkesztésében megjelent, *In Quest of the Miracle Stag (A csodaszarvas nyomában)* című, terjedelmes és korszakalkotó, angol nyelvű magyar költői antológia Janus Pannonius fejezetétől.

Még mindig a 15–16. század táján időzve, feltétlenül érdemes kiemelnünk a Rómában tanult, szépnevű koszorús költőt, Aelius Lampridius Cervinust, alias Ilija Crijevićet, akinek költészetén Propertius, Pontano és Poliziano hatása éppúgy érződik, mint Catullusé. A talán legnépszerűbb, az Orff *Catulli carminájának* egyik epizódjaként is elhíresült Lesbia-vers (*Da mi basia mille...*) parafrázisa, a *Da mi basia Lesbiana centum* a catullusi alaptéma friss, játékos és eredeti újrafogalmazása: a horvát poéta olyan csókokat vár és kér Flaviának becézett kedvesétől, hogy Lesbia és az ő Catullusa is megirigyelje...

Mintegy kétszáz évvel későbbre ugorva – tizenöt költői életmű mégoly vázlatos ismertetése sem lehetséges egy recenzió keretein belül – feltétlenül szólnunk kell a klasszicizmus két, 18. századi műfordító-ikercsillagáról, Raymundus Cunichiusról (Rajmund Kunićról) és Bernardus Zamanjáról (Brno Džamanjićról), akik a két

homéroszi eposzt ültették át görögről latinra (*Ilias*, Latinis versibus expressa a Raymondo CUNICHIO Ragusino, Romae, 1776; *Odyssea*, Latinis versibus expressa a Bernardo ZAMAGNA Ragusino, Senis, 1777). Ez már önmagában is bizonyíték a horvát kultúrában tovább élő latinitás erejére, minőségére.

Végül említsük meg a reformkori magyar költészet öntudatos hangütését valamivel korábban megszólaltató Junius Restiust, azaz Džono Rastićot, aki – született arisztokrataként s még születettebb satíráíróként – keserűen és maró gúnnyal ostromozta a korabeli horvát nemesség kritikátlan külföld-majmolását. Az *Anglomania* – *Gallomania* című, rövid, de rendkívül jelentős versében büszkén hirdeti: „bedörzsöltük őket – ti. az anglo- és gallománokat – a szellemesség sójával és a gúny ecetjével.”

A *Latin nyelvű horvát műzsák* volta-képpen – bár, ismétlem, korántsem harcos vagy bántó mellézköngékkel – Rastić rokonszenves programját viszi tovább, izága nemzetieskedés helyett a teljes szellemi fegyverzet biztonságával és nyugalomával. Mindezért köszönet illeti a horvátországi latinság poétáit éppúgy, mint a példás ön-fegyelmű szerkesztőt s a verseket angolra, illetve horvatra átültető műfordítókat.

Petrőczy Éva

KILIÁN ISTVÁN: A MAGYARORSZÁGI PIARISTA ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS FORRÁSAI ÉS IRODALMA 1799-IG / FONTES LUDORUM SCENICORUM IN GYMNASIIS COLLEGIISQUE SCHOLARUM PIARUM HUNGARIAE

Budapest, Argumentum Kiadó, 1994, 772 l. (A Magyarországi Iskolai Színjátszás Forrásai és Irodalma).

Régóta foglalkoztatja az irodalom- és egyháztörténet ismerőit a 17–18. századi

iskolákban rendszeresen előadott színjátékok kérdése. Az erre vonatkozó források

sokaságának összegyűjtésén több nemzedék irodalomtörténészei és történészei dolgoztak a 19. század közepe óta, majd pedig az addig föltárt adatokat egy hat kötetből (meg egy mutatókötetből) álló sorozatban tette közzé Staud Géza, Varga Imre, Kilián István és Pintér Márta Zsuzsanna 1984 és 1994 között. Ennek a sorozatnak utolsó köteteként jelent meg Kilián István hatalmas adatgyűjteménye, amely a magyarországi piarista iskolák színjátszására vonatkozó rendszerezett forrásokat és irodalmat közli. Ez az adattár is korábbi nemzedékek kutatásait koronázza meg. Még a fiatal Takáts Sándor volt ugyanis az első, aki az 1890-es években Benyák Bernátról, Pállya Istvánról és a pesti piarista gimnáziumról szóló monográfiáiban a 18. századi piaristák színjátékírói tevékenységét is méltatta. (Sajnos azonban hiányos hivatkozásai miatt közlései sokszor nehezen vagy egyáltalán nem visszakereshetők). Az adatok módszeres összegyűjtését Takáts egyik piarista rendtársa, az irodalomtörténész Prónai Antal kezdte el a 20. század első évtizedében, majd korai halála (1914) után munkáját rendtársa, Német Károly folytatta. Tulajdonképpen az ő munkásságukat fejezte be Kilián István az itt tárgyalt kötettel.

Nem volt könnyű dolga, mivel a trianoni országszakadás és a kommunista államosítás után a magyarországi piaristák levéltári anyaga manapság nem könnyen áttekinthető és hozzáférhető. A rendtartomány központi, budapesti levéltára (ahol például a rendtagok kéziratos hagyatékát és sok rendház válogatott iratait is őrzik) ugyan mindvégig megmaradt a rend kezelésében, segédletekkel is viszonylag jól feltárt, de használhatóságát a szakszerűtlen levéltári rendszer igen megnehezíti. Kilián

István tulajdonképpen elsőként tekintette át ezt az anyagot drámatörténeti szempontból, a mutatók alapján elérhető legteljesebb alapossággal. Úgyszintén úttörő munkát végzett a piarista rendtartomány budapesti könyvtárában, amelynek több szekrényt megtöltő, javarészt katalogizálatlan kolligátumgyűjteménye drámaprogramok sokaságát rejtí. A piarista rendházak és levéltárak iratainak másik része magyarországi megyei levéltárakban, illetve különféle felvidéki és erdélyi állami levéltárakban található. Különösen a szlovák levéltárakban kellett Kilián Istvánnak úttörő munkát végeznie, hiszen ezeket a – néha jelentős művelődéstörténeti értékeket rejtő – fondokat eddig nemhogy nem filmették még le, de sok esetben öelőtte magyar kutató még sosem használta őket. (Erdélyi kutatásra az ottani anyag nehéz hozzáférhetősége miatt a kötet megjelenéséig nem kerülhetett sor.) Sajnos azonban az átalakulóban levő szlovákiai levéltári viszonyok következtében a kötetben olvasható jelzetek közül némelyik azóta már nem érvényes. Például a nyitrai rendház levéltára ma már nem Sellyén, hanem Nyitrán található (Štátny oblastný archiv v Nitre).

A kötet bevezetésében Kilián István először összefoglalja – Balanyi György monográfiája nyomán – a magyar piaristák történetének legfontosabb tényeit, majd elemzi az adattárban fölhasznált forrástípusokat: az iskolai anyakönyveket (*catalogus studiosi juventutis*), a rendházi krónikákat (*historia domus*), a drámaprogramokat, a drámakéziratokat és a számadáskönyveket. A kötet áttekinthetőségét egyébként növelte volna, ha az adattári részben, az egyes iskolákra vonatkozó források áttekintő felsorolásánál is tema-

tikusan, típusok szerint adták volna meg a forrásokat.

A bevezetésben a forrásismertetés után a kutatástörténet rövid összefoglalása, a kötet összeállításával kapcsolatos alapelvek (mindez németül és szlovákul is), majd pedig maguk az adatok következnek. Az első adattári fejezet az iskolai színjátékokkal kapcsolatos rendi szabályokat gyűjti össze. Ez azért érdekes kérdés, mert a rendalapító, Kalazanci Szt. József kezdetben ellenezte az iskolai színjátékokat és a rendi szabályok is tiltották őket. A közép-európai viszonyok között azonban a piaristák sem mondhattak le erről a jezsuita iskolákban élő szokásról, így a 17. század végére – a rendalapító szándékával szemben – a helyi igényekhez való alkalmazkodás győzedelmeskedett. Ennek az érdekes folyamatnak különféle dokumentumait érdemes lett volna alaposabban összegyűjteni és pontosabb apparátussal közölni. A közölt adatokból ugyanis nem mindig derül ki egyértelműen, hogy a közölt határozatok milyen rendtartomány káptalanján vagy melyik rendház hivatalos vizitációjakor születtek. Ezenfelül a rendalapító Kalazanci Szt. József leveleinek például – amelyeket a kötet csupán Prónai Antal egy 1912. évi tanulmánya alapján idéz – megjelent kritikai kiadása is (*Epistolario di S. Giuseppe Calasanzio*, ed. Leodegario PICANYOL, Claudio VILÁ PALÁ, I–X, Romae, 1950–1988), sőt Sántha György spanyol nyelven publikált, kiváló Kalazancius-monográfiájában a rendalapítónak az iskolai színjátékról alkotott összes megnyilatkozásai összegyűjtve is megtalálhatók (György SÁNTHA, *San Jose de Calasanz, Su obra, Escritos, Estudio pedagógico y selección de escritos*, Madrid, 1956, 1984). Szintén

megjelentek forráskiadványként a rendi generális káptalanok határozatai (*Archivum Scholarum Piarum, 1937–1956*), a tartományi káptalanoknak pedig a budapesti tartományi levéltárban található meg teljes sorozata. (Kár, hogy az utóbbiakat eddig még nem adták ki.)

Az adattár szerkezete a sorozat már korábban megszokott szabályait követi, tehát iskolánként csoportosítva közli az adatokat, az iskolák pedig alapítási sorrendben követik egymást. Ez utóbbi helyett – tapasztalatom szerint – talán célszerűbb lett volna inkább alfabetikus sorrendet alkalmazni, mivel az egyes piarista alapítások pontos kronológiájával még a rendtörténet jó ismerői sem föltétlenül vannak teljesen tisztában. Egy helyen ráadásul a sorrend is hibás. Így a debreceni alapítás (1719) érthetetlenül került az 1714-ben indult váci és kecskeméti iskolák közé. Az 1727-ben alapított tokaji rendház pedig a hagyományos rendi fősorolásokban megelőzi az 1729-ben illetve 1730-ban alapított rózsahegyí, illetve máramaroszi rendházakat, noha tény, hogy Tokajban az iskola csak 1737-től indult meg. Nem találtam utalást a kötetben arra, hogy miért nem szerepelnek adatok Magyaróvár, Szentanna (Arad m.) és Kőszeg piarista iskoláiból, sejthető, hogy ennek a források hiánya lehet az oka.

Maguk az adatok iskolánként, kronológiai sorrendben állnak a kötetben, mintaszerű módon, pontos, betűhív idézetekkel, jelzetekkel, irodalmi hivatkozásokkal, sőt a csak szerzetesi néven előforduló személyek családnevének megadásával.

Néha zavart okoz, hogy ha egy adat több előadásra is vonatkozik, akkor az előforduló színdarabok címe külön-külön, de az adat részletes szövege a kötetben

csak egyszer, az adatban előforduló utolsó darabnál szerepel. Jó lett volna, ha ilyenkor a kötet minden egyes címnél utalt volna arra, hogy az odatartozó szövegadat hol található. Valószínűleg ennek hiánya miatt történhetett, hogy például Pest 38–40. sz. alatt két színdarab három számon került nyilvántartásra. (*A Iucundum Bacchi gubernium* és a *Bacchusnak víg birodalma* címek ugyanis kétséggkívül ugyanarra az előadásra vonatkoznak.)

Az adatok között egyaránt találhatók az előadásokra vonatkozó és egyéb, például a színpad építéséről hírt adó források. Jó lett volna, ha ez utóbbiak a kronológiai sorrenden belül külön számozást kaptak volna, így a számozás egyben azt mutatta volna, hogy az adott iskolából hány színpadi előadást ismerünk a források alapján. Például a pesti gimnáziumból 133 adat szerepel a kötetben, ez azonban csak 118 előadást jelent, mivel 10 adat színházteremre és az előadások elmaradására vonatkozik, 5 adat pedig azért törlendő, mert tévedésből kétszer szerepel (a 6. tétel a 49. alatt, a 38. tétel a 40. alatt, az 59–60. tétel a 69. alatt, a 75. szám pedig 111. alatt is megtalálható).

Ha már a pesti piarista iskolánál tartunk, érdemes egy kicsit statisztikailag is elemezni a kötetnek erre vonatkozó adatait. Ezek szerint az 1717-ben alapított iskolában az első előadásra 1719-ben került sor, az első nyomtatott programot pedig 1723-ból ismerjük. A kötet adatai alapján az előadások fénykora az 1720-as és 1730-as években volt. 1719 és 1739 között 101 előadásról tudunk. 1740-ben és 1741-ben a pestisjárvány miatt kényszerűen szünetelt az iskolaszínház, majd újraindult, de az

1742 és 1755 közötti 14 évből mindössze 11 előadásról tudunk. Ezután hosszú szünet következik az adatokban, majd 1774 és 1784 között még 11 előadásról, 1797-ben pedig még egyről maradt forrás. Nagy kérdés, hogy a rendszeres iskolaszínház iránti igény és kedv fogyott-e el a 18. század második felében, vagy csak egyszerűen ennek az időszaknak rosszabbak a forrásadottságai. Tény ugyanis, hogy 1755 után sem az anyakönyvbe, sem a *historia domus*ba nem jegyezték be a színjelöléseket, így ezt követően a kutatók csupán az esetlegesen fennmaradt drámaszövegek vagy programok alapján tájékozódhatnak.

Akármi is az igazság azonban, világos, hogy a piarista iskolai színjátékkal foglalkozó kutatóknak még bőven maradtak feladataik, nemcsak a Kilián István által föltárt óriási anyag földolgozása és tágabb kontextusba helyezése terén, hanem újabb adatok keresése és az adattár bővítése is rájuk vár. A kötet (és egyben a könyvsorozat) zárszavában az azóta sajnos elhunyt Hopp Lajos ígéretet tett ugyan egy pótkötetre, de az is kíváncsú lenne, hogy az adattár a további bővítésekre és javításokra nyitott, digitális formában is rendelkezésére álljon a kutatásnak. Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy Kilián István piarista iskolaszínpadi adattára a magyar irodalomtörténeti kutatások nagy és jelentős eredménye, amely – mint minden ehhez hasonló átfogó munka – nemcsak fontos adatokkal gazdagította a múlt magyar irodalmáról alkotott ismeretünket, hanem remélhetőleg újabb vizsgálatokra és eredményekre sarkallja az irodalomtörténet-írást, sőt talán az iskolai színjátszást is.

Koltai András

SZILÁGYI MÁRTON: KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 490 l. (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 16).

2001. évi. évfolyam 1. 2. szám

„Ajánlatos tehát – mint az irodalom ügyeiben mindig – *filológusnak* maradnunk.” Nemcsak az idézet, hanem a kiemelés is Kulcsár Szabó Ernőtől származik, egy olyan gondolatmenet bevezetésének csattanójául mondván ki a sokak által hirdetett, ám mainapság rendkívül kevesek által megvalósított alaptézist, amely az úgynevezett „Ady-kérdés”-re adható válaszokat elsősorban a filológia felől megformálva véli termékenyeknek, szemben az eddigi jórészt „kultúr-ideológiai” és/vagy „pedagógiai” megfontolásokkal. (*Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, Bp., 1999, 9.) S bár Kármán József és az Uránia Adynál jóval mérsékeltebben volt kitéve ideológiai kisajátítási törekvéseknek (Gálos Rezső 1954-es monográfiájának kötelező passzusain kényszeredettséggel érződik, viszont filológiai feltárása máig érvényesnek bizonyult), éppen a bizonytalan szövegkiadások, a posztstrukturalizmus felől érkező kihívások, amelyek korántsem filológiai természetűek, a magyar felvilágosodás irodalma újragondolásának szükségessége, nem utolsósorban az irodalmi érzékenység változatainak alaposabb feldolgozása immár sürgetően követelték a szembenézést a Kármán-életművel, mivel eddig ennek még körvonalai is meglehetősen bizonytalanok voltak. Mindehhez azonban olyan filológiai alapismeretekre volt/van szükség, mint a (német és latin) nyelvtudáson kívül a német és latin 18. századi „írás”-ban való jártasság, kézirat- és levéltári kutatás, a forrásnyomozás célszerű módjainak elsajátítása. Felvilágosodás-kutatásunk szerencséje, hogy Szilá-

gyi Márton rendelkezik ezekkel a nélkülözhetetlen feltételként kvalifikálható képességekkel (jó „iskolá”-ba járt, kivált Mollay Károlytól és Tarnai Andortól lehetett sokat tanulni), történetesként nem idegenkedik hazai és bécsi levéltáraktól, nem vész el az apró(lékos) adatok tengerében, mivel képes az adatok hierarchizálására, határozott forráskritikával párosítja a mikrofilológiát. Mint a mai magyar irodalom jó szemű kritikusa, megismerkedett az újabb irodalomtudományi irányzatokkal is, legalább annyira, hogy fel tudja használni elemzéseiben, vitatja néhány képviselőjének filológiai (és talán nemcsak filológiai) tarthatatlan megállapításait.

A monográfia egyik legjelentősebb eredménye azonban nemcsak filológiai. Ugyanis olyan újragondolási stratégia mutatkozik e könyv révén célszerűnek, amely az eddigi Kármán-központú vizsgálatokról áthelyezi a hangsúlyt az Uránia-központúéra, komolyan véve azt az eddig is tudott, csak éppen figyelembe nem vett tényt, hogy az Urániát ketten szerkesztették, nevezetesen Kármán és Pajor Gáspár, túlnyomórészt ketten írták-fordították. Az eddigi szövegkiadások csak a Kármánnak tulajdonított műveket jelentették meg, és főleg Toldy Ferenc igencsak korhoz kötött, kor-szerű tézisei szerint jártak el; hosszabb idő után filológiai Lajos forrásfeltárása hozott valóban újat. A szabályos és nálunk *A magyar sajtó történetének* köteteivel szentesített sajtótörténettől szintén eltért a monográfus, mivel egyfelől arra törekedett (immár közel tíz éve tartó munkájában), hogy megkeresse és föllelje

az Uránia közleményeinek forrásait, és ezen keresztül derítse föl a folyóiratnak és szerkesztőinek szellemi világát, másfelől összegezze a szerkesztőkről: „ami tudható, és ami nem”, pontosabban szólva: életrajzzal ajándékozza meg a Kármán mögött homályban maradt Pajor Gáspárt. Ez utóbbi törekvés teljes sikerrel járt, a további kutatásnak már van biztos kiindulási pontja, bár Pajor esetében a levéltári kutatás még meglepetéseket hozhat (nem bizonyosan az 1790-es esztendőkre). Az előbbi problémakör eredményei szintén rendkívül impozánsak, itt azonban a kutatás jelenlegi fázisában több kérdés maradt nyitva: az eddig még fel nem kutatott forrásokat talán a továbbiak során megismerhetjük. Az azonban már a jelenlegi adatok birtokában is elvégezhető munkának tetszik: az Uránia megszerkesztettsége, anyag-megválasztása milyen viszonyban van a 18. század igen népszerű kiadványaival, a morális hetilapokéival? Szilágyi Márton néhány utalás erejéig kitér erre, de mintha nem használná ki eléggé az általa feltárt tényanyagot; Schedius Lajos révén tudniillik az Uránia és Windisch Károly Gottlieb sajtóvállalkozásai között létezett kapcsolat; Windisch pozsonyi hetilapjai, részvétele bécsi, hasonló periodikumban (és nem utolsósorban mindezek révén a pozsonyi pietizmus képviselője) a jövődő Kármán-kutatás számára újabb vizsgálatok tárgya lehet. És általában: a morális hetilapok funkciója, olvasóideálja, a körük csoportosuló kisebb-nagyobb kör „tipológiai” analógiaként jöhetnének számításba. A német szociológiai irodalomkutatás e téren kiváló eredményekkel dicsekedhet, ezek célszerű kiaknázásával talán az Uránia „típus”-ára vagy sajtótörténeti helyére máshonnan vetülhet fény. Kiváltképpen

Wolfgang MARTENS idevágó munkái tanulmányozhatók haszonnal: *Die Botschaft der Tugend*, Stuttgart, 1968; Uő., *Der Biederermann*, I–II, uo., 1975. Továbbá azt remélem, hogy Schedius Lajosról is fognak újabb adatok előkerülni. Talán az Országos Evangélikus Levéltár anyagának szisztematikus átnézése után többet tudunk az Uránia egyik kulcsfigurájáról, Windisch Károly Gottlieb vejéről, aki nemsokára szintén sajtóvállalkozásba kezd; de az ő folyóirata semmiképpen nem folytatása az Urániának.

Egy másik, a jövőben alaposabban átvilágítható probléma recepciótörténeti jellegű. Szilágyi Márton bemutatja Kármán utóéletének ama epizódját, amely szerint Kármán sorsára Wertherét látják rá egyes szerzők. Hogy nem egy német értekező Werther Goethevel azonosította (részben a *Dichtung und Wahrheit* egyes passzusaira hivatkozva), ezúttal kevésbé lényeges, annál inkább lehetne érdekes az eddig igen felületesen, sokszor a terméketlen hatáskutatás módszerével tárgyalt Goethe–Kármán-viszony újragondolása. A *Werther* és a *Fanni* Hagyományai között közvetlen kapcsolat nem tételezhető; nem azért, mert nincsen egyértelmű bizonyítékunk arra, hogy Kármán olvasta-e Goethe kisregényét. Eléggé ismert volt az Magyarországon az 1790-es évek elején, különösen akkor mondható ez el, ha nem feledkezünk meg a magyarországi német nyelvű irodalomról, amelynek Schedius Lajos tevékeny részese volt. A Werther ugyanis az érzékeny levél/napló-regényen belül a külső formát tekintve is fordulatot hozott, és éppen ezt a külső formát utánózták sokan. Nem elsősorban azt, hogy első kiadása név nélkül jelent meg, s így a fikcionalitás és a referencialitás „arányai”

mások voltak, mint a már névvel megjelent, második kiadásban. Inkább a Goethénél is fontos, sokat vitatott szerepű kiadói előszóra gondolok: „Amit csak megtudhatam a szegény Werther történetéről, szorgalmasan összegyűjtöttem, és most elétek bocsátom, és tudom, hálásak lesztek érte...” A „kiadó” eleve érdeklődő, kisebb (?) közösséget tételez, amely várja tőle a megjelentetést, amely ekképpen közérdek. A Goethe-mű harmadik részében *A kiadó az olvasóhoz* közlése: „Mindent elkövettem, hogy pontos adatokat gyűjtsek azoknak a szájából, akik jól ismerhették természetét.” (Ez az első kiadásban másképpen áll: az anyagot Lotte, Albert, az ő [ti. Werther] szolgálja és más tanúk szájából gyűjtöttem.) Amit fontosnak vélek: Goethe az együttérző olvasókra számít, s így a kiadói jegyzések mintegy megteremtik ezt az olvasót, majd a bevezető megjegyzések második mondatának tegező formája, az érzékenységre néhány kulcsszavának egy mondatba foglalása megjelöli azt a kört, amelyen belül „hitelesen” olvasható a mű: „Ihr könnt seinem Geiste und seinem Charakter eure Bewunderung und Liebe, seinem Schicksale eure Thränen nicht versagen.” Illetőleg: *A kiadó az olvasóhoz* csak a második kiadásban található további megjegyzése utal a gondosan összegyűjtött anyag ellenére mutatkozó nehézségekre, melyek nem közönséges emberek egyes cselekedetei valódi mozgatórugóinak feltárásában jelentkezhetnek. Talán ennyi elegendő annak indoklására, hogy a *Werther* és a *Fanni* szembesítő elemzése nem célszerűtlen, a *Fanni* európai irodalmi helyéről segíthet továbbgondolkodni.

Mindezeknek a kérdéseknek fölvetése csak azért volt lehetséges, mert Szilágyi Márton filológiai igyekezett körüljárni

az Uránia közleményeit, és ennek segítségével körvonalazni azt a szellemi környezetet, amelynek az Uránia elsősorban (bár nem kizárólag) „tematikailag” az adósa. Ezen a ponton Szilágyi Márton szembenéz olyan, irodalomtörténetünkben kétes sikerrel megfogalmazott problémákkal, mint a Kazinczy–Kármán-viszony (alternatíva?), az Uránia „korszerűsége”, az eredetiség-észme értelmezése és így tovább. A kötet számottévó eredményei közé tartozik például annak a legendának szétfeszítése, miszerint Kármán és Pajor Pestből az Urániával irodalmi központot akart volna teremteni; vagy az, amit VÁCZY János fogalmaz meg: „Kazinczy a nyugati nagy írók munkáit tolmácsolja magyarul, Kármán azoknak főgondolatait magyar földre telepítve akarja terjeszteni. (...) A két vezérszerepre törő ifjú céljainak közössége mellett sem férhet össze. Mivel Kazinczy ekkor utoljára tesz kísérletet Orpheusa folytatására, törekvései könnyen oly színben tűnhetnek Kármán szemébe, mintha Kazinczy ellenfele akarna lenni a nemzeti fogékonyság fölgerjesztésében. Éppen az az akadály ekkori haladásunknak, hogy a leghivatottabb tehetségek nem tudnak egy úton indulni s erőiket egyesíteni. Így a legkomolyabb igyekezet is egymás után hajótörést szenved. Kármán is büszkén mellőzi a kipróbált írók segítségét, s Urániája hamarosan kénytelen megszűnni.” (*Kazinczy Ferenc és kora*, Bp., 1915, I, 387.) Egyszer és mindenkorra eloszlatja a gyanút: Schedius nem volt az Uránia társszerkesztője, jóllehet ezt még a pest-budai németiség 18. századi kulturális helyzetét kiválóan ismerő PUKÁNSZKY Béla is így hitte (*Német polgárság magyar földön*, Bp., é. n., 38). *A' Nemzet' Tsinosodása* elemzése több szempontból mond-

ható igen sikeresnek. Szilágyi Márton szerint ugyanis nem programcikk, a folyóirat első évfolyamának első száma már tartalmazta a szerkesztők célkitűzését. Ennek taglalása helyett az értekezés kulcsfogalmainak vizsgálatát végzi el, mindenekelőtt a *tsinosodás* lehetséges jelentéstartalmát járja körül. Egyetértek a monográfussal, amikor Moses Mendelssohn tanulmányának szóhasználatához utasít, ott a *Bildung*, „amely a Kultur és Aufklärung kettősségéből áll össze”, hasonló folyamatban artikulálódik, mint Kármán *tsinosodás* fogalma; s ami Szilágyi Márton érveit erősíti, Kármán fogalomújítása éppen úgy terminológiai szükség eredménye, mint Mendelssohné, ugyanis létező jelenségre keresik mindketten az adekvát kifejezést: „*Die Worte Aufklärung, Kultur, Bildung sind in unsrer Sprache noch neue Ankömmlinge. Sie gehören vor der Hand bloss zur Büchersprache. Der gemeine Hauf verstehet sie kaum. Sollte dieses ein Beweis sein, dass auch die Sache bei uns noch neu sei? Ich glaube nicht.*” Szilágyi Márton idézi Kármántól azt a helyet, amelyben a „szinonimakeresés kényszere működik.” Itt Kármán a kortárs költészet vissza-visszatérő tételeit foglalja össze (a további filológiai kutatás a pontos lelőhelyet bizonyára meg fogja nevezni), mint ahogy a szó előfordulása az 1790-es években – Szilágyi Márton több példát hoz – azt látszik sugallni, hogy Kármán(ék) „újdonság”-a „abban a logikai szerkezetben állhatott, amelybe (...) beleépítették.” Az eredetiség sokat (és néha meggondolatlanul) idézett eszméjét a monográfus azután fejtegeti, miután rámutatott a szöveg intertextuális telítettségére. Kifejti, miszerint az értekezés „terjedelmileg” csekély részéről van szó, egyébként sem

oda konkludál a gondolatmenet. „Mégis ez, az értekezésből némi önkénnyel kiemelt és önállósított részlet tette az egész szöveget korszakzáró, korszaknyitó szerepűvé.” A további fejtegetés során állítja, hogy e részlet „hatástörténeti” szerepe és kortársi, illetőleg európai párhuzamai között természetszerűleg nincsen megfelelés, egyetértőleg idézve Szajbély Mihályt, „egy, a tartalmi eredetiségre vonatkozó nézet körvonalazódik, hiszen az eredetiség nem az utánzás, hanem a fordítás ellenpárjaként tételeződik”. A végeredmény: „*A' Nemzet' Tsinosodása* legnagyobb hatású passzusa éppúgy nem az egzakt és a definitív gondolat újszerűségével jellemezhető, mint ahogy az értekezés egésze sem: egy erősen és hatásosan metaforizált, szép retorikai kidolgozottságú szövegről van szó, amely éppen ezért kínálkozhatott föl a későbbi, erőteljes átértelmezések számára.”

Miközben egyetértek a monográfussal, s azt is belátom, az alap kutatásnak minősíthető forrásfeltárás, a recepciótörténet példás alaposságról tanúskodó összegzése valójában kitöltötte a tárgyalás számára biztosított keretet, inkább a jövőbeni elemzések számára szeretném fölhívni a figyelmet, hogy egy intertextuálisan ennyire telített szöveg újszerűsége éppen ebben a „telítettségben” jelölhető meg. Hiszen miként a Kármán-textusból is szükségletei szerint emelte ki az utókor a neki fontosat, akképpen Kármán is ezt tette az előd szövegekkel, s úgy párosította, tömörítette, értelmezte azokat, hogy nem csupán azért lehetett belőlük új textus, mert Kármán elfedte forrásait (sokan tették ezt ebben a korszakban!), hanem azért, mert ebben az összeállításban másutt még nem fordultak elő. Emellett minden idézet átértelmeződik

új szövegkörnyezetében, esetleg viszonylag keveset hoz magával, inkább beilleszkedik, mint szétír (bár erre is akad példa). Ennek ellenére a feladat nem lehet kétséges, és erre Szilágyi Márton is felhívja a figyelmet: a forráskutatás nem hagyható abba, nem a források feltárásáért önmagáért, hanem a már említett szellemi környezet jobb megismeréséért. Ennek tudása sugározhat ki az életrajzra, amely – mint ismeretes – eléggé töredékes, de ez jelezheti az 1790-es esztendő magyar kulturális törekvéseinek tájékozódási irányait is. Elsősorban a német nyelvterület jöhet számításba, ezen belül a németországi, a bécsi, illetőleg a magyarországi. TARNÓI László kutatásai világítottak rá arra, hogy a kézlegyintéssel elintézett magyarországi német irodalom egyfelől mennyi szállal kapcsolódik a németországihoz, másfelől viszont mennyire a magyarországi művelődési viszonyokból nőtt ki. Igaz, ő elsősorban a rölpapok és a dalköltészet területén tárt föl új anyagot (*Parallelen, Kontakte und Kontexte: Die deutsche Lyrik um 1800 und ihre Beziehungen zur ungarischen Dichtung in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts*, Bp., 1998), de éppen e könyv teszi sürgető feladattá a prózai és a hírlapi anyag újraolvasását, mivel Pukánszky Béla adatokban gazdag, de inkább leíró, mint elemző jellegű irodalomtörténete óta vajmi kevés történt. Éppen Szilágyi Mártonnak Schedius szerepével foglalkozó passzusai nyomán támadhat az a gondolat, hogy Windisch és mások újraolvasása (egyáltalában: elolvasása) feltehetőleg megérné a fáradságot.

Egyetlen ponton érzem kissé elnagyoltnak a monográfiát; legott kijelentem, hogy egy lábjegyzetben megbúvó passzusról van szó (77, 61. sz. jegyzet). Mint ismere-

tes, Vitkovics Mihály szerbesítette, majd *Spomen Milice* (*Milica emlékezete*) címmel kiadta Kármán művét anélkül – és ezt a monográfus említi –, hogy tudta volna, ki a szerző. Annyi bizonyos, hogy az Urániából fordította, honnan máshonnan. Ami feltehetőleg azt jelenti, hogy megvolt neki. S bár a monográfiában nincsen leírva, tudható, hogy Vitkovics akkor járt Pest-Budán (1795–96), amikor az Uránia megjelent, elképzelhető, hogy egyike volt az első olvasóknak. Mindezt még ilyen óvatosan azért merem leírni, mert nem sokkal később ő maga is írt „levélregényt” (*A költő regénye*), amelyhez nem feltétlenül kell kizárólag a *Bácsmegveyt* párosítani. Az a tény, hogy Kármán kisregénye volt szerbre átdolgozásának mintája, talán feljogosít arra a szintén nagyon óvatos feltételezésre, hogy a *Bácsmegvey* mellett a *Fanni' Hagyományai* is szerepet játszott abban, hogy próbálkozott (magyarul) ezzel a műfajjal. A magam részéről még kortársi mércével sem tartom nagyon ügyesnek ezt az átdolgozást (*Spomen Milice*), jóllehet későbbi kiadást is megért. Az „inkorrekt” jelző valóban túl erős, ebben igaza van Szilágyi Mártonnak, de Vitkovics oly erővel akart írónak látszani pesti költőtársai és természetesen Kazinczy Ferenc előtt, hogy egyébként is olykor „sajátosan” értelmezte a szerzőséget, amelynek persze akkoriban egészen más jelentése volt, mint akár az „iliászi pör” idején.

Az elmondottakból bizonyára kitetszhetett, hogy kiemelkedően jó, izgalmas problémákat fölvető, tehát kiválóan kérdező, szerencsés kézzel, mert felkészülten kutató szerző könyvéről van szó. Számos érdeme közül megint azt hangsúlyoznám, hogy visszaadja a filológia becsületét. Ezt a becsületet a (magyar) filológia talán nem

is a pozitivizmus vagy a kései pozitivizmus korában veszítette el, hanem az újpozitivizmusában, amelybe nyúlványként beleszámíthat a marxista irodalomtörténet-írás egy jelentékeny része is. A valaha nagyhatású írói életrajzok akképpen ideologizálódtak át, hogy valamely időszerű, többnyire politikai kérdésnek volt alávetve az írók világnézetének formálódása, mű és személyiség pedig oly módon másolódott egymásra, hogy egy lapos mimetikus irodalom-felfogás szerint emelkedtek ki a „valóság”-ra visszafordítható referenciák. Gyanúba keveredett a forrásfeltárás, hiszen a hatáskutatás révén elhomályosult a befogadói szerep vagy a válogatásban, az újragondolásban megnyilatkozó önállóság. Ám a filológia feltehetőleg leglátványosabb bukása lexikonaink sikertelenségével dokumentálható, meg azokkal a művekkel, amelyek egymás (nemegyszer eleve tévesnek bizonyuló) lábjegyzeteit mondták tovább. A visszahatás ott történt, ahol nem kellett volna. Elfelejtődött a retorika, a poétika, a német és a latin nyelv, a paleográfia, a levéltár... Az újabb elméleti irány-

zatok retorika felé fordulása azonban biztató jel, mint ahogy az olykor túlzásoktól sem visszariadó intertextuális keresés kényszerű (?) eredménye, hogy kénytelen a kutató szövegekkel dolgozni, elfogadható szövegeket kézbe venni, esetleg több nyelven olvasni. Szilágyi Márton monográfiájának nem csekély érdeme, hogy igazolja: nem csupán kisszerű filológia lehetséges, a filológia nem feltétlenül a tudni nem érdemes dolgok tudománya, sőt: filológia és műelemzés, filológia és korszakrajz olykor egymásból következik. S előadja mindezt Szilágyi Márton *magyarul*, persze szaknyelven, tartózkodván a fölöslegesnek minősíthető idegenségektől. Arra azért figyelmeztetném, hogy szinte a modorosságig sokszor és funkciótlannul használja a *gyakorlatilag* és az *alapvető* szavakat. Könyve számottevő teljesítmény, a megújuló magyar irodalomtudomány egyik igen fontos műve. Kíváncsian volna, ha szerzője folytatná itt elkezdett bűvárkodását.

Fried István

LÁSZLÓ TARNÓI: PARALLELEN, KONTAKTE UND KONTRASTE. DIE DEUTSCHE LYRIK UM 1800 UND IHRE BEZIEHUNGEN ZUR UNGARISCHEN DICHTUNG IN DEN ERSTEN JAHRZEHNTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet, 1998, 348 l.

Tarnói László tanulmánykötete mintegy két évtizednek a német, a magyar, valamint a hungarus német költészet külső és belső párhuzamait, érintkezéseit, kontrasztjait vizsgáló tanulmányokból tartalmaz válogatást. A kötet nem már megjelentetett írások pusztja újraközléséből áll, hanem azok újabb változataiból, figyelem-

be véve a megírásuk óta eltelt idő kutatási eredményeit és a kötet szerkezetét. Három nagy fejezeten belül és azok között is különböző jellegű kapcsolatok hálózata rajzolódik ki.

Az első fejezetben a szerző a századforduló német lírájával foglalkozik, de ahol alkalom nyílik rá, a magyar vonatko-

zási pontokat is érinti. Az első rész az 1800 körüli német líra irodalomszociológiai szempontú vizsgálata; a hangsúly nem az irodalomtörténet kánonjába felvett, hanem a kor valóban olvasott, népszerű darabjain van. A magyarországi német nyelvű költeményekből összeállított kötet (*Deutschsprachige Lyrik im Königreich Ungarn um 1800*, Deutschsprachige Texte aus Ungarn 1, Germanistisches Institut der Eötvös-Loránd-Universität, red. und hrsg. von László TARNÓI, Bp., 1996) előszavában is hangsúlyozta már a szerző az irodalomszociológiai megközelítés fontosságát: az irodalomtörténész egy kor irodalmi élete átfogó ismeretének lehetőségéről mond le, s jelentős kultúrtörténeti, irodalomszociológiai szempontokat hagy figyelmen kívül azzal, hogy az azóta irodalomtörténetileg elismert irodalom mércéjével méri ezen adott kor irodalmi műveit. S tekintve, hogy a reprezentatív irodalomnak éppen az adott korban alig szenteltek figyelmet, ezzel a korabeli olvasói réteg nagy része is kirekesztődik a vizsgálatok köréből.

A különbség az irodalomtörténetileg elismert és az éppen divatos, az olvasóközönség szórakoztatását szolgáló irodalom között talán soha nem volt olyan nagy, mint a 19. század első évtizedeiben. Soha nem volt még annyi író, kiadó, nyomdász és olvasó – és annyi különböző tartalmú és minőségű irodalmi mű. S ez az a kor, amelyben a kereslet-kínálat piaci szabályainak megfelelően az irodalom is árucikké vált, az olvasói igények kielégítése tehát jól felfogott anyagi érdekből történt. A korabeli olvasó irodalmi érdeklődésére elsősorban számot tartó divatos folyóiratok és röplapok kínálatát vizsgálja a szerző az első részben. A korabeli almanachoknak és

folyóiratoknak elsősorban a polgárság ízlését és szórakozási igényét tükröző lírai kínálata meglehetősen egysíkú. Annál tarkább képet mutat a röpirat-irodalom. Mindkét orgánus közös jellemzője azonban a tetszeni vágyás, az a törekvés, hogy megfeleljen az olvasóközönség elvárásainak. A szűkebb kört megcélzó folyóiratok arculatának megtervezésénél természetesen figyelembe kellett venni ennek a körnek az igényeit, a kiadó szándékait, céljait és koncepcióját. A röplapok azonban tágabb olvasói körhöz szóltak, tartalmuk híven tükrözte nemcsak az olvasó, hanem a nem olvasó közönség ízlését is, s a kiadó világnézeti és kultúrpolitikai meggyőződése is kevésbé számítottak: a legfőbb cél a gyors és a lehető legnagyobb nyereség volt.

Tarnói a folyóiratok közül a Lipcsében megjelent, évtizedekig sikeres, nagy verskészlettel rendelkező s a német birodalom divatos irodalmában meghatározó – s mindezzel érvényes mintavételt kínáló – *Zeitung für die elegante Welt* első négy évfolyamának (1801–1804) vertermését választotta vizsgálatának tárgyául. Statisztikai felmérést készített a reprezentatív és a ma már másod-, harmadrangúnak számító irodalom megoszlásáról, a felvilágosodás és az érzékenység költői hagyományait folytató darabokról, a frekvenciát témákról, motívumokról és szóhasználatról.

A röpirati dalok vizsgálatánál tisztázza, melyek ezeknek a közös tartalmi és formai jellemzői, s általában mely költői – a népdal, a műdal vagy a népies műdal kategóriába korántsem egyértelműen besorolható – darabokból válhatott röpirati dal. Bemutatja azt is, milyen feltételek mellett s mely lépéseken keresztül alakulhatott át egy műdal – pl. *A haramiák dala* Schillertől –

röpirati dallá. A tartós népszerűség például a röpirati feldolgozásra tökéletesen alkalmassá tett egy dalt, mely aztán a maga önálló életét kezdte élni. Schiller versének sikere egyrészt *A haramiák* lelkes fogadtatásával magyarázható – még ha az első színpadi feldolgozás során Dalberg kezdeményezésére ki is hagyták. Formailag s tartalmilag a röpiratok normáihoz idomították: strófászerkezete, költői képei egyszerűsödtek, eltűntek a versből a túlságosan is Schillerre, illetve a darabra utaló elemek, az erőszakos részek, s lényegében a szabad életet dicsérő bordallá alakult át.

A röpirati dalok közül kiemelt helyet kapnak a Heinrich Ferdinand von Zedwitz szász választófejedelem 1802–1803-as cenzúrarendeletében betiltottak. Az erkölcsellenek bélyegzett dalokat elkobozták, s az 1803. május 17-i választófejedelmi rendelet a legszigorúbban megtiltotta ezek újbóli megjelentetését is, valamint a hasonlóan „visszataszító tartalmú” röpiratok terjesztését. A szigorú cenzúra és a rendszeres ellenőrzés hatékonynak bizonyult. Még kockázatosabbá tette a dalok megjelentetését az a rendelet, mely szerint a kiadott darabok mellett fel kellett tüntetni a nyomda tulajdonosának nevét és székhelyét. Így csaknem lehetetlenné vált a betiltott vagy károsnak bélyegzett dalok újbóli kiadása, s ezek az egykor oly kedvelt szórakoztató művek ma már ritkán, csak néhány gyűjteményben lelhetők fel. (A betiltott dalok között volt egy magyar vonatkozású is: a történet színhelye a Magyar Királyság. Egyik variációját Heinrich Gusztáv találta meg az OSZK-ban, s adta ki 1886-ban: Gusztáv HEINRICH, *Das Volkslied von des Commandanten Tochter zu Grosswardein*, Ungarische Revue, 1886, Bd. 6, S. 818–823. Az általa közölt

szöveggel veti össze Tarnói a 19. században a tiltott dalok listájára került verset.)

A betiltás oka elsősorban a bármiféle felsőbbiség elleni vétség volt: éles társadalomkritika, az akár világi, akár egyházi hatalom kigúnyolása, bibliai témák, alakok profán feldolgozása. A dalokról és azok betiltásáról megoszlottak a vélemények. Akik szerint a „művek” semmilyen esztétikai értéket nem mutatnak fel, örömmel üdvözlötték a felsőbb beavatkozást. Mások viszont mérlegelték annak a lehetőségét, hogy a röpiratban, elsősorban annak népszerűségében rejlő lehetőségeket a felvilágosodás szellemében, a nép oktatásának érdekében aknázzák ki, természetesen a befogadó igényeihez idomítva őket. A fent említett haramiadalt is így frizérozták át, s adtak neki az eredetivel pontosan ellenkező tartalmat. Tarnói ezt a variációt is bemutatja. Az átköltés mechanizmusát megfigyelhetjük a politikai költeményekben is, amint ugyanaz a vers homlokegyenest eltérő, egyszer franciabarát, másszor éppen franciaellenes értelmet kap. A legtöbb politikai tartalmú vers egyébként rölapokon jelent meg, kétségtelen aktualitásuk mellett ugyanis ezek a darabok poétikailag igencsak gyengék voltak, a folyóiratok többsége esztétikai okok miatt vagy nem utolsósorban politikai óvatosságból eleve elzárkózott ilyen művek közlése előtt.

A századforduló német irodalmában az aktuális politikai állásfoglalás és a késő felvilágosodás optimizmusának továbbélése mellett megfigyelhető már a politikától való elidegenedés, az annak eredményeibe vetett hit megrendülése is, mely azonban mégis közelebb állt a valósághoz, mint az a világnézeti anakronizmus, amely az aktuális eseményeket figyelmen kívül hagyva még a régi ideálokat hangoztatta.

A valóság és a költészet viszonya a kor német költészetében a következő alfejezet témája, melyben a szerző kiemelten kezeli Schiller és Goethe költészetét. Schillernél az egykori illúziók feladása figyelhető meg, és az egyre inkább hangsúlyozott visszahúzódás a szép álmok, a költészet világába. Míg az *Örömdában* még közeleink tűnt az ideálok megvalósítása, az utolsó öt évének költeményei a kilátástalanságot, a feloldhatatlan ellentétet mutatják szándék és lehetőség, ideál és valóság között. A témájuk szerint a klasszikához tartozó balladák is ezt az érzést sugallják. Ezek a költemények inkább a romantikához, mint az érett klasszikához állnak közel, a szakirodalom viszont csak annyit említ meg ezen korszak terméséből, amennyi Goethe műveivel párhuzamba állítható.

Goethe weimari korszaka szintén a világnézeti normák átértékelésének éveit jelenti. A valósággal való konfrontálódás élményének feldolgozása a szükséges távolságban, Itáliában történt meg, itt teremtdtek meg a sorsként aposztrofált valósághoz fűződő viszony új alapjai, a feltételek a kiegyenlítődéshöz: a szabadság és a szükségszerűség, az akarat és a lehetőség, az ember és a természet közötti feszültség feloldásához.

Tarnói a második nagy fejezetben a romantika magyarországi, magyar és német nyelvű irodalmának német mintáival foglalkozik. Különösen érdekes a német nyelvű költők helyzetének bemutatása, akiknek szerinte éppen a nyelvük jelentett hátrányt: „Azonban a német–magyarok számára összehasonlíthatatlanul nagyobb problémákkal járt az, hogy szükségszerűen német minták után igazodtak, mint a magyar nyelvűek számára. Az utóbbiak helyzete

előnyösebb volt, hiszen a német irodalomból átvett szerkezeteknek már *csupán a másik, a magyar nyelv* is eredeti színezetet kölcsönzött.” Az eddigi szakirodalommal ellentétben hangsúlyozza, hogy a magyar írók nem ítélték el teljességgel a német romantika alkotásait és alkotóit, s a viszonylag késői recepció miatt a felvilágosodás és a romantika elhatárolódása kevésbé volt éles. A német hatásról szólva Schiller és Uhland költészetének befogadását kiemelten kezeli, s ebben a részben átlépi a maga által megszabott időkeretet, s kitekint a negyvenes évekre, éppen az említett késést figyelembe véve.

Hogy a röplapokat a forráskutatásban is érdemes figyelembe venni, jól mutatja a második rész két dolgozata: egy alfejezetben Tarnói Fazekas Mihály *A grófnévá lett kertészlány* című verse ismeretlen német forrásának röpirati variánsait, majd Garay János *A két holló* című balladájának német, skót, francia és orosz feldolgozásait mutatja be.

A harmadik nagy fejezet imagológiai vizsgálat: a németekben Magyarországról és a magyarokról élő képet, illetve a magyar németeknek Magyarországhoz fűződő viszonyát mutatja be. A századfordulón a két nemzet között egyre szorosabbá váló kapcsolatok, valamint a saját és más nemzetek, különösen az egzotikumok iránti megnövekedett érdeklődés mutatkozott meg a rendszeres, bár elég sematikus beszámolókból: az ezen leírásokban leggyakrabban előforduló állításokat és véleményeket csoportosítja a szerző. A magyar–németek Magyarországhoz fűződő kapcsolatának tárgyalása sok ponton érintkezik egy korábbi tanulmánnyal (*Értéktételek a magyarországi német nyelvű irodalmi életben a 18–19. század fordulóján*).

ján, ItK, 1997, 235–246). Nem esik bele a tanulmányok által feldolgozott korszakba s terjedelmi korlátok miatt sem fért a kötetbe a hungarus németek helyzetének, a nyelvhez való viszonyuk alakulásának, változásának vizsgálata vagy a német irodalmi hatás bemutatása egy költői pá-

lyán belül. A „hiányok” már egy új könyv lehetséges szerkezetét vázolják fel. Jelen munka így is teljes. Nagy kár, hogy ez a nagyon összefogott kötet – tárgyi mivoltában – az első olvasás után lapokra esik szét.

Hilóczki Ágnes

ARANY JÁNOS: TANULMÁNYOK ÉS KRITIKÁK

Válogatta, szerkesztette, az utószót írta S. Varga Pál, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998 (Csokonai Könyvtár: Források, 4).

Bárki, aki alaposabban meg akarja ismerni Arany János prózai életművét, örömmel üdvözölheti ezt a 600 lapos könyvet. Nemcsak a kritikai kiadás idevágó kötetait lehetetlen ma beszerezni, de a különféle válogatások is a lehető legritkább darabjai az antikváriumoknak. S. Varga Pál célja, „hogyan Arany irodalomszemléletét, kritikusi világnézetét, módszerét minél inkább követhetővé tegye” (518). A kiadói szempontok azonban korlátozták a terjedelmet, több – egyébként fontos – kritikáról le kellett miattuk mondani, így Szász Károly *Trencsényi Csájkjának*, *Malvina költeményeinek* recenziójáról. Ám ezek kihagyása elegendő helyet hagyott két idegenből fordított, világirodalmi tárgyú cikk közlésére: *A hindu dráma*; *Armand de Pontmartin: A francia költészet 1861-ben*.

Csak félig vagyok elégedett ezzel a cseppel; Pontmartin írása költőnk számára valóban lényeges problémákat tárgyal, például a népiesség vagy Baudelaire esetében; Kálidasza szanszkrit nyelvű, 4–5. században írt munkájáról viszont aligha állítható ugyanez. Sok minden kerülhetett volna még ebbe az edícióba, ha csupán néhány ívvel is növelhető a lapszám. Min-

denekelőtt az *Irodalmi hitvallásunkra* gondolok, amelyről joggal hangzott Németh G. Béla: „Ez Arany egyik legtöbb problémát koncentrálni elvi cikke.” És tegyük hozzá: egyszersmind második folyóiratának, a *Koszorúnak* programadása. Benne éppúgy megtalálható az eszményítés meg a népiesség korszerű megoldásának boncolgatása, mint az irodalomszociológust is érdeklő kérdésfelvetés: mi az üdvösebb, hivatalt, „másodállást” vállalni vagy egyedül a tollunk után élni? Megé-e egyáltalán, s ha igen, milyen színvonal-süllyedés árán a kor szabadúszója?

Arany egész pályája alatt két regénykritikát készített, az egyiket a *Szegény gazdagokról* (nála névelős a cím), a másikat Vas Gereben munkájáról (*A pörös atyafiak*). A Jókait tárgyaló megjelent itt, a másikat, amely egy alapvető prózapoétikai szempontot is megfogalmaz, nélkülözzük. Joggal jelentette ki róla levelezésük során 1861-ben Gyulai Pál: „Ez, barátom, a legjobb regénybírálat, amelyet nálunk valaha olvastam.”

A jegyzetelésben megmutatkozó lelkiismeretességet és tárgyi tudást dicséret illeti. S. Varga Pál itt is igazolja azt a tételt, hogy a Nagykőrösön elkészült *A ma-*

gyar irodalom története rövid kivonatban Arany számos későbbi dolgozatának és bírálatának alapja. Erről tanúskodik a rá való hivatkozások bősége. „Egy népszerű magyarázatos kiadásban” (520) természetesen nehéz megtalálni a kellő mértéket a kommentálás terén. De ha az efféle gyűjtemény elsősorban bölcsészhallgatók, magyar szakos tanárok, könyvtárosok használatára van szánva, akkor elmaradhattak volna belőle az adatok költészetünk másodvonalának olyan jeleire vonatkozóan, mint az 525–527. lapon szereplők (Ányos Pál, Amadé László, P. Horváth Ádám). A fentiek értelmében fölöslegesek a görög, latin stb. szavak, kifejezések után álló rövidítések (gör., lat.) is. Az persze látható, hogy másodjára a Források sorozat egészét érintő technikai előírásról van szó, nem pusztán az adott 4. kötetről. Az Arany-művek közzétételének megjelölésében mindössze egyetlen hibát (sajtóhibát) találtam: verstani cikke, a *Valami az aszszonáncról* részlegesen és először 1850-ben látott napvilágot, nem pedig 1854-ben (575).

A kísérő tanulmány (*A nemzeti költészet programja*, 507–517) voltaképpen annak részletes kifejtése, mit értett klasszikusunk az irodalom nemzeti jellegén. Hogyan látta annak gyökerét az anyanyelvben, a mondókákban, a táncritmusban? Majd továbbmenve, a nyelv szelleméből miként

vezette le a szóbelileg hagyományozott szövegek (pl. mondák) szerkezetét, kompozícióját? Nem követem tovább az értekezés gondolatmenetét, hanem kiemelem S. Varga Pál törekvését arra, hogy a herderi fogantatású tételeket legfontosabb pontjaikon szembesítse a korszerű antropológia, a lélektan, az irodalomtudomány megállapításaival. Így amikor Arany a kisgyermeket körülvevő beszédritmus utánzásra serkentő hatásáról ír, a tanulmány rögtön hozzákapcsolja ehhez „a korai szocializáció elementáris erejű” voltáról megfogalmazott felismerést. Elgondolkodtató az értekezés utolsó bekezdése: vajon miként oldhatta fel a költő azt az ellentmondást, hogy a *Szigeti veszedelem*, a *Bánk bán*, *Az ember tragédiája* – ezek a töle is oly nagyra becsült alkotások – „nem vagy nem elsősorban a magyar népköltészeti hagyományból fejlődve” születtek meg (515)?

Jelen bírálat szerzőjében fölmerül az ellentmondás, amely Arany János kritikái és azok tárgyai között fennáll. „Kincsház” a munkássága így is, ám még inkább azzá lehetett volna, ha idejét-erejét nem kell gyakran a Bulcsú Károlyok, Szász Gerők értékelésére és taníttatására fordítania. Ő azonban olyan időszakban szerkesztette kritikai szemléit, amely inkább a széppróza, mint a líra emelkedésének kedvezett.

Nagy Miklós

KEMÉNY ZSIGMOND: KISREGÉNYEK ÉS ELBESZÉLÉSEK

A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Bényei Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 314 l. (Csokonai Könyvtár: Források – Régi Kortársaink, 2).

Bényei Péter gondozásában Kemény Zsigmond hat kisebb terjedelmű szépprózája jelent meg a sorozatban (*A szív örvé-*

nyei, Két boldog, Alhikmet, Poharazás alatt, Szerelem és hiúság, A szerelem élete). Korábbi textológiai munkálatok, kéz-

iratok híján legjobbnak látszott a művek 1850-es évtizedben közzétett szövegeire támaszkodni, ám nem mellőzni a helyesírás bizonyos fokú egységesítését. Mivel nem szorosan vett tudományos célú edícióról van szó, elfogadható e megoldás; hiányolnunk kell mégis az alapszöveg közelebbi megjelölését a jegyzetekben.

Említést érdemel – az Arany-kötethez hasonlóan – a tárgyi és a nyelvi magyarázatok alapossága, hiszen a szerkesztő ahhoz is segítséget nyújt, hogy a kutatás számba vehesse a nyelvújítás meg a népnyelv hatását Kemény Zsigmondra. Kevésbé rokon-szenves a címszavak túlzott bősége.

Ezúttal sokkal többről van szó, mint amiről korábban szót ejtettünk: nem csupán az Amadéhoz, Ányoshoz hasonlóak kerültek be az apparátusba, hanem Bethlen Gábor, Wesselényi Miklós, Széchenyi István, Don Juan is. Az érettségi anyag, a kislexikonok ismeretét mégiscsak föltételezhetjük az ilyen kiadványok használóiról!

Az utószó a korszerű irodalomtudomány több iskoláját, módszerét követve és kamatoztatva közelíti meg a hat alkotást. Leginkább a stílus- és eszmetörténet, valamint a narratológia szempontjai uralkodnak, vezetnek találó megfigyelésekhez. Bényei műelemzésekkel hitelesíti S. Varga Pál megállapítását (*Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában*, 1997) arról, hogy Kemény egyes alakjai nem pusztán „ellentétes igazságokat képviselnek”, hanem „különböző világokban élnek”, amelyeknek értékéről, jogosultságáról nem dönt az elbeszélő (pl. *Két boldog*). Joggal utal az utószó néhány motívum vagy magatartás eltérő stílustörténeti dátumára: míg Alpáryék a biedermeier követik, egy gyermekhős rajzában (*A szerelem élete*) már a századvég „szubjektív hangulatisága” érhető tetten.

Korábban a három utolsó történelmi regényt emelte magasra az irodalomtörténeti közvélekedés. Elsősorban Szegedy-Maszák Mihály munkásságának hatására a *Ködképek a kedély láthatárán* kisregénnyel bővült a kánon. Az a munka kapott így koszorút, amely egyszerre mondható későromantikusként, de az 1920 utáni európai modernséget előlegezőnek is. Vajon az 1851–1854 közötti pályaszakasz e kötetbe sorolt epikumának többsége szintén rangemelés érdemel? A tanulmányíró efelé hajlik, főként, amikor a kötet borítóján megjegyzi: „Napjaink megváltozott kor- és világtapasztalata” folytán ezeknek az írásoknak „poétikai, beszédmódbeli, világértelmezési” modernsége, jelentősége „egyre nyilvánvalóbbá válik.”

Én inkább óvatosságra intenék az ártértékelés terén. Mert a szövegek egy részében – *A szív örvényei*, a *Szerelem és hiúság*, a *Poharazás alatt*, továbbá az itteniek kortársának számító *Férj és nő* lapjain – érezhető a divat követése, a bestsellert nyújtó szándék. „Hígak és vázlatosak kissé” – ítélkezik (egyszersmind a megértés jeleivel sem takarékoskodva) Németh László. Míg Barta János (*A pálya ívei*, 1985) behatóan elemzi a figurák gyakorta felszínes lelki életét, nem kellően meggyőző átalakulását, a mondén környezet publikumcsalogató festését; általánosságban pedig a „szalonregény” műfaji sajátosságait fedezi föl bennük. Az efféle társadalmi erkölcsrajzokat elsősorban francia mesterek (a két Dumas, George Sand, részben Balzac) tették híressé, nem tagadható Keményre tett hatásuk sem e periódusban. Ezért egyoldalúság pusztán a német romantikus széppróza, esztétika, bölcsélet befolyását hangoztatni, tagadva a franciáét (261).

Nagy Miklós

Egy Kemény Zsigmond-kötetről szóló tudósítást valahogy úgy kéne kezdeni, hogy „Végre, hogy annyi év után újból kiadják a magyar irodalom elfeledett klasszikusát...” Ám ez a felütés két okból is elhibázott a most megjelent kötet kapcsán. A *Kisregények és elbeszélések* tartalmazta szövegek (az 1851-es *A szív örvényei*, az 1852-es *Két boldog*, az 1853-as *Alhikmet, a vén törpe*, a *Poharazás alatt*, a *Szerelem és hiúság*, az 1854-es *A szerelem élete*) hozzáférhetők a Szépirodalmi Könyvkiadó által 1967-ben megindított Kemény-sorozatban (*A szív örvényei* és az elbeszélések a hasonló című 1969-es kötetben jelentek meg, a *Szerelem és hiúság* pedig 1968-ban, a *Férj és nő* és a *Ködképek a kedély láthatárán* társaságában); sőt a *Szerelem és hiúságnak* egy 1994-es kiadása is létezik (Budapest, Interpopulart). Ráadásul Kemény egyéb munkái közül szinte a *Kisregények és elbeszélésekkel* egy időben adta ki az Unikornis a *Férj és nőt* és a *Ködképek a kedély láthatárát* (Fenyő István utószavával), egy szegedi kiadó pedig (Császtvay Tünde utószavával) az *Özvegy és leányát* (*A rajongók* és a *Zord idő* hozzáférhetőségével soha nem volt baj). Így a Kemény-szövegek még mindig sokkal elérhetőbbek, mint például Jósika Miklós regényeinek többsége.

Azt is meg kell jegyezni Kemény (el)olvas(hat)atlanságával kapcsolatban, hogy jelenlegi tanszéki könyvtárosi (és persze esetlegesen egyéni) tapasztalataim szerint (mivel a magyar szakos hallgatóknak, legalábbis a Szegedi Tudományegyetemen, a szigorlatra kötelező elolvasniuk egy „történelmi” és egy „társadalmi” témájú regényét) nem kölcsönöznek kevesebben Keménytől, mint Jókaitól, Mikszáthtól, Krúdytól vagy Móricztól (sőt a

szintén kötelező Eötvös Józsefhez mérve Kemény már-már népszerűnek mondható).

Az előbbi felütés azonban leginkább azért nem állja meg a helyét, mert nem veszi figyelembe a Kemény-recepció kérdésirányainak megváltozását, amelyek lehetővé teszik, hogy ez a Kemény-kötet ne légüres térben jelenjen meg, és beváltsa megjelentetőinek hozzá fűzött reményeit. A Csokonai Könyvtár Források című sorozata ugyanis, amelynek részeként most Kemény Zsigmond kisregényei és elbeszélései megjelentek, kettős célt tűz ki maga elé. Egyrészt biztosítani kívánja egyes, manapság gyakorlatilag hozzáférhetetlen, ám irodalomtörténeti jelentőséggel bíró művek elolvashatóságát, másrészt serkenteni kívánja az irodalmi kánon átrendeződését. Ahogy a Források köteteinek fűl-szövegében olvasható, a sorozatnak az a hivatása, hogy „ráirányítsa a szakmai figyelmet a kiválasztott művekre, műcsoportokra, kapcsolódva ezzel napjaink erőteljes rekanonizációs folyamataihoz”. Ha összevetjük a Kemény-kötetet a sorozat megjelent vagy tervezett könyveivel, akkor itt sokkal inkább az utóbbi, „rekanonizációs” szándék munkál, mint Bolyai drámái vagy a humanista és reformáció korabeli retorikák megjelentetése esetében.

Az irodalmi kánon mozgásának befolyásolásához természetesen nem elegendő az egyéni szándék, a „rekanonizáció” mindig kapcsolódik az éppen zajló folyamatokhoz. Ahogy a kánonellenesség is egy (vagy több) kánon létrejöttéhez vezet, úgy egy (vagy több) kánon elfogadása is mindig magában rejt (értelmezéseiben, újra-fogalmazásaiban vagy éppen szövegkiadásaiban) a „rekanonizáció” csíráit, része a kánon változásának. Hogy meg tudjuk ítélni a *Kisregények és elbeszélések* „re-

kanonizációs” szándékainak megalapozottságát és esélyeit, szükség van Kemény és az 1851–1854 közti pályaszakasz hagyománytörténetben elfoglalt helyének ismeretére. Gyulai 1854-es (az utolsó három nagy Kemény-regény megjelenése előtt írt) recenziója alapján szinte megdöbbentő az a mélyrepülés, amelyet Kemény kisregényei és elbeszélései végrehajtottak. Kemény regényírói nagyságának bizonygatásával párhuzamosan a most megjelent kötetben olvasható szövegek gyakorlatilag eltűnnek az irodalmi köztudatból (leszámítva Papp Ferenc monográfiáját). Amíg a hasonlóan a Kemény-kánon peremére szorult *Gyulai Pált* (1847) történelmi témája, az elbeszélések korszakából való *Férj és nő* (1852) pedig feltételezett realizmusa megóvjá az elfeledettségétől, addig *A szív örvényei* és az *Özveggy és leánya* (1855–1857) között keletkezett egyéb szépprózai alkotások legfeljebb kuriózumként bukkannak fel néha-néha az értelmezésekben. Kemény e pályaszakaszának „marginalizálódásával” párhuzamosan megjelennek a Kemény olvasatlanságáról szóló tudósítások: ezek Beöthy Zsolttól Barta Jánosig és Martinkó Andrásig nyílt apológiába torkollanak, a nagy regények mélységében látva az olvasatlanság okát. (E felszíntől függetleníthető mélyréteg feltételezése miatt érzi úgy Móricz vagy Martinkó, hogy jogosult átdolgozni Kemény regényeit.) Azt is mondhatjuk, hogy Kemény regényírói nagysága – leszámítva a 20. század táján értett „ötvenes éveit” – végig vitán felül áll, miközben az a vélemény is megszilárdul, hogy műveinek kevés olvasója van, s e műveknek csak kis része (a legtöbbször kiadott *A rajongók* és a *Zord idő*) méltó arra, hogy az irodalmi kánon része legyen.

Hogy a Gyulaitól Horváth Jánosig zajló erőteljes kanonizációs törekvések ellenére miként lett mégis egyre problematikusabb az életmű megítélése, jól mutatja az a vita, amely 1967-ben zajlott Barta János és Nagy Miklós között (kivonata az *Alföld* 1968/3. számában olvasható). Mindkét irodalomtörténész elismeri Kemény regényírói jelentőségét, a vita inkább arról zajlik közöttük, hogy Barta kérdésére („érdemes-e Keményt ebből az ósdiságból kiásni?”) mennyire legyen erőteljes és milyen érvekkel támasztható alá az „igen”. Barta, ellentétben a számos Keménnyel foglalkozó tanulmányával, itt hajlik arra, hogy az életmű jelentőségét annak aktualizálásával bizonyítsa. A modern párhuzamok keresésének eredménye, a 20. századi művek és irodalom-felfogások előzményeként beállított Kemény ezzel éppen azt a lehetőséget veszíti el, hogy „élővé”, olvashatóvá legyen. Hiszen a művek megírása-megjelenése és az aktuális befogadó közti történeti távolság nem egy leküzdendő ellenség, ami belekényszeríthető lenne a győzelem–vereség logikájába, hanem maga az irodalmi szöveg, amely a befogadás-történet által, kanonizációs gesztusokban létezik. (Erre utal a *Források* sorozat által közzétett szerzők „régi kortársaink”-ként való megjelölése is.) Amint az interpretáció ezt a szöveget akadályként, koloncként kezeli és megkísérli átugrani, úgy az általa vont párhuzamok azonnal egyéni önkény termékeiként jelennek meg, bármennyire is átgondolt Kemény-kép, széleskörű olvasottság húzódik meg a megállapítások mögött.

Hangsúlyozni kell, hogy Bartánál ezt az apologetikus-aktualizáló Kemény-képet a vitában elfoglalt pozíciója kényszerítette ki, s másutt (például az 1967-es beszélge-

tésben az „ősdiság” kitértelt előhívó *Gyulai Pálról* írva) éppen a történeti „távtól” pozitívumát hangsúlyozza. Annyiban mégis jellemzőnek érzem Barta megnyilvánulásait, hogy rávilágítanak arra a tényre, miszerint egy-egy klasszikust nem kell mindenáron egy-egy aktuális olvasói horizonthoz idomítani. Martinkó András két Kemény-tanulmánya is ezt bizonyítja. Az 1937-es, Kemény 1849 utáni pályafordulatról szóló Martinkó-dolgozat szigorúan belül marad az uralkodó fejlődéstörténeti Kemény-képen, s így jut új, a regények értelmezhetőségét gazdagító meglátásokhoz. A negyven évvel később a keményi „palackpostáról” szóló tanulmány ezzel szemben az előbb idézett vita kiindulásához hasonló retorikus kérdéssel indul („élő, olvasni érdemes író-e Kemény Zsigmond ma?”), vagyis eleve Kemény modernizálását tűzi ki célul, s egy különös igény megfogalmazásával, a regények átirására való felszólítással zárul.

A mostani Kemény-kiadás „rekanonizációs” hatékonyságát elősegítő Kemény-megközelítések között azért kell ezt az utóbbi Martinkó-tanulmányt megemlíteni, mert fordulatot jelent Kemény prózaírói pályája megítélésében: Kemény „élő” voltának igazolása érdekében az utolsó regények helyett az 1850-es évek első felének prózaepikáját tünteti ki, ezeket a műveket érzi a legmodernebbnek, a mai (ez tanulmánya esetében a hetvenes éveket jelenti) olvasó számára a legolvasmányosabbnak. Martinkó szerint így (a szerencsére azóta is hiányzó Kemény-modernizáció híján) a *Kisregények és elbeszélések*ben részben reprezentált, *A szív örvényeitől az Özvegy és leányáig* tartó pályaszakasz a legkönnyebben megközelíthető a mai értelmezés számára.

Egy másik ágon, más kérdések felől, de különösen Barta elemzéseitől nem függetlenül Szegedy-Maszák Mihály munkássága járul hozzá leginkább a *Kisregények és elbeszélések* időszerűségéhez, rekanonizációs erejéhez. Szegedy-Maszák 1989-es Kemény-monográfiája, valamint a romantikus iróniáról Budapesten rendezett nemzetközi tanácskozáson elhangzott (és az Akadémiai Kiadó által 1988-ban kiadott *Romantic Irony* című tanulmánykötetben olvasható) előadása a romantikakutatásban nagy karriert befutott *romantikus irónia* fogalma felől közelít Keményhez. Olyan olvasatot nyújt Kemény „középső” szépprózai korszakáról, amely nem merül ki a történelmi regényekre utaló előzmények és az elkésett romantikus rekvizitumok kimutatásában, hanem a sajátos poétikai eljárásokat és azok történeti meghatározottságát együtt veszi figyelembe. Szegedy-Maszák a *Ködképek a kedély láthatárán*ban látja a romantikus irónia legerőteljesebb jelenlétét, s a mostani Kemény-kiadás szövegei közül csak *A szív örvényeivel* és a *Két boldoggal* foglalkozik részletesen.

Mennyiben jogosult a romantikus irónia fogalmát Kemény esetében a „rekanonizáció” alapjává tenni? Kemény regényírói pályáját, az uralkodó értelmezési iránnyal egyezően, Szegedy-Maszák monográfiája is a romantikától a realizmus felé tartó fejlődésnek tartja: a romantikus kísérletezések lezárulnak *A szerelem életével* és az *Özvegy és leányával*. Később, *A rajongók* újraértelmezésében (első megjelenése: It, 1996/1–2) Szegedy-Maszák már kifejezi kételyeit, hogy a realizmus uralkodó meghatározásai közül érvényes lehet-e valamelyik Kemény leginkább kanonizált, realista-lélektani regényként el-

könyvelt művére: sem a nyelv „átlátszóságának” elképzelése, sem pedig az erkölcsi tanulság meghatározó volta nem igazolható *A rajongók* szövegében. Ezek a hiányok ugyanígy „megtalálhatók” a *Kisregények és elbeszélések* szövegeiben is, csak a nagy történelmi témák híján, az elbeszélő tevékenységre vonatkozó gyakori reflexióknak köszönhetően sokkal feltűnőbbek. Vagyis Szegedy-Maszák kutatásaira alapozva nem túlzás kijelenteni, hogy a regényírói életmű egységét nem a romantikus előzményektől a realista tetőpontra tartó fejlődés adja, sokkal inkább ugyanannak a döntően romantikus ismeretelméletnek, irodalom-felfogásnak a különféle megjelenítése. Az ironia, ahogy arra a *Kisregények és elbeszélések* alapos utószava felhívja a figyelmet, Kemény e szövegei romantikusságának kontextusában nem a hagyományos, retorikai értelemben szerepel, hanem egy sajátos, a jénai romantika és mindenekelőtt Friedrich Schlegel adta ismeretelméleti jelentésben. Nem egyszerűen a romantikus vállalkozás olyan elemeiről van itt szó, mint a költői képzelőerő végtelenségének tételezése vagy az irodalmi produkciónak és a társadalmi igazságosság elérésének összekapcsolása. A romantikus ironia fogalma ugyanis tartalmazza az e célok előtt tornyosuló akadályoknak, a megismerő-létrehozó alany korlátozottságának a tudatosítását is. Mivel ennek az Athenäum szerzőihez köthető „önreflexív” romantikának a hagyománya máig erőteljesen befolyásolja az irodalomról alkotott felfogásokat, a romantikus ironia – ahogy azt Lilian R. Furst tanulmánya a *Romantic Irony* című kötetben kifejti – egyszerre köthető egy adott korszakhoz és tekinthető ugyanakkor „archetipikus” jelenségnek.

Mivel a romantika fogalma nemhogy elavult volna, de például Paul de Man tanulmányainak köszönhetően új kérdésirányokkal gazdagodott (az újabb, magyar nyelvű munkák közül Fogarasi György és Müllner András 1998-as *Rátévedések* című közös tanulmánykötetét, Rohonyi Zoltán és Eisemann György tanulmányait kell megemlíteni), a magam részéről szerencsés „rekanonizációs” gesztusnak tartom Kemény e „romantikus” műveinek újabb kiadását. Bényei Péter, a kötet sajtó alá rendezője és a jegyzetek összeállítója kíséret tanulmányában (*„A szerelem élete”: A Kemény-elbeszélések világképe és poétikája*) szintén a romantikát és a romantikában létrejött sajátos ironiafogalmat tartja e szövegek egyik legfőbb szervezőelvének. (A hagyománytörténetnek megfelelő „romantikus” Kemény az *Élet és ábránd*-dal, a *Gyulai Pállal* és a *Ködképek a kedély láthatárával* lenne teljes, függelékében persze a *Férj és nővel* és az *Özveggy és leányával*.) Ez a kiadás a megváltozott Kemény-képnek köszönhetően hozzásegítheti az értelmezéseket ahhoz, hogy ne csak az utolsó regények felől közelítsenek a „középső” pályaszakaszhoz, hanem világossá váljanak a romantika utáni romantikus Kemény teljes prózaepikájának egységet biztosító vonások. Ezt a nézőpontváltást szerencsésen segíti elő Imre László *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban* című könyve (1996), amelynek Keménnyel foglalkozó fejezete a regényeket inkább műfajok többféle kombinációjaként, mintsem egy fejlődéstörténet epizódjaiként látja.

A *Kisregények és elbeszélések* időszerűségét tekintve azért is jókor jött ez a Kemény-kötet, mert az irodalmi kánon változásának folyamatában a Kemény

olvashatóságát elősegítő törekvésekkel ellentétes mozgások is jelen vannak. A Jókai-kép „rekanonizációja” például egy (Szegedy-Maszák és Imre László tanulmányainál) korábbi Kemény-kép „ősdiságának” kijelentésével is legitimálja magát: Szilasi László, aki meggyőzően érvel PhD-értekezésében, tanulmányaiban Jókai „románcossága” mellett, egy 1998-as interjúban (Tiszatáj, 1998/12) úgy tartja, hogy Jókainak „Keménnyel – szerintem – ellentétben, és jórészt Kemény rovására jót tett... az idő.”

Bényei Péter tanulmánya, miután megvilágítja a kötetben olvasható művek kontextusait, az egyes darabok interpretálására is vállalkozik. Az utószó alapvető érdeme, hogy ellenáll az apologetika ilyenkor talán a szokásosnál is nagyobb kísértésének. Elemzéseit a minden szövegben jelenlévő szerelemtémára fűzi fel, hangsúlyozottan nem előzmények nélkül (utal például Péterfy Jenő Kemény-tanulmányára), és gondolatmenetének sikerül úgy érvényesíteni ezt a tematikus szempontot, hogy eközben nem hagyja figyelmen kívül az egyes szövegek poétikai jellegzetességeit, értelmezői nyelve nem vált át reflektálatlan antropomorfizáló metaforikába. A „szerelemfilozófiai” megközelítés talán csak egyetlen helyen teszi közhelyessé az értelmezést. Ez a szöveghely az utószó végén olvasható, ahol *A szerelem életének* interpretációja férfi és nő, felszín és titkos mélység kapcsolatát boncolgatva túlságosan is hasonul az elemzett elégikussághoz.

Ugyanakkor újdonsága *A szerelem élete* megítélésének, hogy Bényei szakít azzal a Szegedy-Maszák monográfiájáig uralkodó felfogással, amely szerint az elbeszélés egy beszélyfüzér tagjaként csak mint töredék értelmezhető. Ellenkező véleményét Bényei a folyóiratközlés sajátosságaival támasztja alá. Álláspontját az a tény is erősítheti, hogy *A szerelem élete* meglehetősen eltér azoktól a szövegektől, amelyeknek történetei, közvetítettségük folytán, rendre átértelmeződnek és átértelmezik egymást. (A korszak olyan műveire gondolok, mint a szintén „beszélyfüzérként” meghatározott *Ködképek a kedély láthatárán*, az *Alhikmet*, a *vén törpe* és a *Poharazás alatt* önálló eseménysorai.) Éppen az adja *A szerelem élete* sajátos jellegét, hogy a történet teljes egészében egyetlen én-elbeszélő visszaemlékezése, s a jelentés esetleges bizonytalanságai nem a történet vagy az elbeszélők megsokszorozódásából származnak (ugyan a *Ködképek a kedély láthatárán* első, a szöveg egy részére korlátozódó megjelenésének címe is *Visszaemlékezések* volt, ám ott több visszaemlékező és több felidézett eseménysor relativizálja a regény tanulságát).

Végül ami a szöveggondozást illeti, a kötet mentes a Szépirodalmi Könyvkiadó-féle Kemény-sorozat „szövegmodernizálásától” és jobban használhatók a jegyzetek is. Csak sajnálni lehet, hogy Bényei munkája nem egy kritikai kiadás keretében és igényeivel valósult meg.

Z. Kovács Zoltán

ENYEDI SÁNDOR: TEGNAPELŐTTŐL TEGNAPIG.**MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TÖPRENGÉSEK**

Kolozsvár, Yoyo Only Kiadó, 1998, 311 l.

Közlemények
2001. évi évfolyam 1. 2. szám

A művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasók Enyedi Sándort elsősorban a romániai magyar színjátszás történetének kutatójaként ismerik, tartják számon. Aki, minden túlzás nélkül állítható, több mint három évtizede csodálatra méltó kitartással, szinte egyszemélyes színháztörténeti intézményként kutatja mindenekelőtt az erdélyi és a nyugati magyar színjátszás hagyományát, s publikálja kutatómunkájának eredményeit, amint ezt nyolc önálló kötete és folyóiratokban, újságokban megjelent számos cikke, tanulmánya tanúsítja (könyveit cím szerint említi a hátsó borítón levő életrajzi áttekintés, cikkeinek válogatott bibliográfiája pedig a kötet végén található). Legújabb kötete is elsősorban erdélyi vonatkozású színház-, iskola-, intézmény- és irodalomtörténeti dolgozatokat tartalmaz. Ez alól a színháztörténeti blokk képez némi kivételt, melyben az erdélyi magyar színjátszással foglalkozó szövegek mellett a kötetbe nem kimon-dottan illő, *Az ember tragédiája* amerikai pályafutásáról, illetve a két háború közötti jugoszláviai magyar színjátszásról készült írás is helyet kapott.

A kötetbeli tematikus blokkok szerkezetét láthatóan kétféle időlogika határozza meg. Az egyik az időrendi egymásutánosság elvét követi, a másik pedig több évtizednyi, sőt évszázadnyi távolságból kapcsolja össze a témakör időben távol eső pillanatait. Az a történeti folyamatosságot fejezi ki (a romániai magyar oktatás helyzete 1945 és 1972 között; az erdélyi magyar színjátszás hatvan esztendeje), ez a kérdéskör későbbi alakulására figyelmeztet

(az Aranka György erdélyi társaságait idéző írást az 1945-ös Magyar Művészeti Vezérfelügyelőségről, illetve a második világháború utáni romániai magyar sajtóról, valamint könyvkiadásról szóló cikkek követik). A kötet tematikus tömbjeinek kétféle szerkezeti időlogikája (a színháztörténeti blokkban Enyedi mindkettőt alkalmazza) nemcsak hogy kiegészíti egymást, s lehetővé teszi az egyes kérdéskörök időbeni átfogóbb megismerését, de láthatóvá teszi a gazdag kutatói életmű keresztmetszetét is, ahogy a kutatási területeket felölelő reprezentatív kötet – a legkorábbi dolgozat 1967-ből, a legkésőbbi 1998-ból való – ezt megkívánja (kár, hogy a felettebb szerény külső nem igazolja a tartalmi reprezentációt).

Enyedi Sándor kötetének legegységesebb „fejezete” az oktatástörténeti, amely láttelepe a romániai magyar oktatás sajnálatos leépülésének, s egyben megérteti az önálló magyar egyetemért folytatott küzdelem jogosultságát és ennek nehézségeit, sőt kilátástalanságát is. A legizgalmasabb kötetbeli tömb viszont a színháztörténeti, amely Enyedi Sándor kutatói munkásságának középpontjában áll, s amely kapcsán a legtöbb szakmai kérdés merül(het) fel.

Számomra a kötet leginvenciózusabb és egyben legprovokatívabb írása is a kolozsvári színháztörténeti monográfiáról szóló dolgozat, melyben amellet, hogy a magyar színháztörténetben kétségtelenül meghatározó értékű Ferenczi-mű keletkezésével, alakulástörténetével ismertet meg bennünket, Enyedi a színháztörténeti kutatómunka „ars poeticáját” is megfogal-

mazza. Jól látja, Ferenczi Zoltán monográfiáját az emeli ki a pozitívista századvégi színháztörténeti áttekintések közül, hogy bár lokális adatokra épül, nem nélkülözi a „művészi aspektus”-t sem, s nem marad adós „az összehasonlítóssal, a nagyobb összefüggések megragadásával” sem, jól lehet a színháztörténet igencsak „gyerekcipőben járt” akkoron. Azóta persze lényegesen változott a helyzet, a színháztudomány kivívta helyét a tudományok között: vannak szempontjai s van kidolgozott módszere, melyek rendszerre szerveződtek. Ugyanakkor a színjátszás irodalmi-vizuális-auditív komplexitása még mindig sokszor megoldhatatlan feladatok elé állítja a diszciplína művelőit.

Nem véletlen tehát, hogy könyvismeretünk nem mellőzheti a kérdést: hová helyezhetők a színháztudomány mai állása szerint Enyedi Sándor tanulmányai, dolgozatai, cikkei? Véleményem szerint ezek félúton vannak a pozitívista adattisztelet és az összefüggéseket kereső/igénylő korszerűség között. Enyedi kellő fontosságot tulajdonít az adatoknak, szívében nyomoz utánuk, kincsként emeli fel, teszi közzé őket, mert tudja, hogy a tudományos kutatómunka nélkülözhetetlen atomjai, sejtjei, s valóban értékes leleteket tár fel, lett légyen akár az erdélyi kezdetekről, akár a nyugati szórványjelenségekről szó. Számos összefüggésre utal, hívja fel figyelmünket, ugyanakkor viszont mintha kevesebbet írna éppen a Ferenczi-féle monográfia kapcsán említett „művészi aspektus”-ról. Kifejti a társadalmi, az urbanizációs összefüggéseket, foglalkozik a színjátszás körülményeivel, a műszaki adottságokkal, de alig tesz említést a műsor és a játék esztétikai minőségéről. Enyedi Sándor tanulmányai, cikkei felbecsülhetetlen érté-

kú adalékai a magyar színháztörténetnek, még ha nem is tesznek teljes mértékben eleget a tudományág mai elvárásainak. Enyedi inkább feltáró, gyűjtő, mint rendszerező hajlamú színháztörténész. Ez munkáinak jellegéből és terminológiájából egyaránt kitűnik. Dicséri, hogy igen jó érzékkel tud különbséget tenni az eléje került adatok között, tudja, mennyivel értékesebb egy levéltári dokumentumból előbányászott adat a sajtó kínálta csillogó érdekességnél, még ha ez az utóbbi az olvasó számára vonzóbb, attraktívabb is. Nem szenzációhajhász kutató, akiből azonban hiányzik a nagyobb komplexitás igénye, rengeteget tud, hatalmas ismeretanyaggal rendelkezik (nem véletlen, hogy lexikonírással vállalkozott), de mintha nem lenne kellő türelme a tények mögé nézni, mintha felületi összefüggésekkel is megelégedne.

Enyedi Sándor kutatásai nélkül nem lehet ma sem erdélyi, sem nyugati színháztörténetet írni, s ez olyan érdem, amit nem lehet kellően hangsúlyozni, amiért munkássága – minden szakmai megjegyzés ellenére is – a legnagyobb tiszteletet érdemli, kivált, ha tudjuk, hogy a színháztörténet sem nem túl kedvelt, sem nem túl megbecsült tudományos diszciplína.

A kötet színházi blokkjának kakukktojása a jugoszláviai színházi írás (*A hivatalos magyar színjátszás helyzete Jugoszláviában a két világháború között*). Annak ellenére, hogy az egyetemes magyar színháztörténet egyik fehér foltját fedezi fel, mivel a cikk szerzője nem ismeri azokat a belső politikai összefüggéseket, amelyek semmiképpen sem mellőzhetők a kérdés pontos megvilágításához, csupán jelez egy jelentős témát, anélkül, hogy ezt megnyugtató módon kidolgozná. Hasonló-

képpen felesleges a kötetben a *Vitában* című fejezet egyetlen írásának a felvétele is. A Kritikában folytatott, Balogh Edgár–Robotos Imre közötti vitához fűzött reflexiók kifejezetten személyes indítatásúak és jellegűek, ezért a cikk nem kötetbe való, akkor sem, ha az eset s főleg a Balogh Edgár-i magatartás rendelkezik általánosabb tanulságokkal is. Ugyanakkor viszont

fontos irodalomtörténeti adaléknak látom a József Attila- apjának, József Áronnak feltáratlan dési életszakaszára vonatkozó Enyedi-cikket, s kötetbeli közlése is indokolt, jóllehet jellege szerint nem tartozik abba a kutatási fősodorba, amely Enyedi Sándor tiszteletet ébresztő munkásságát jellemzi.

Gerold László